

Vácsi Piroska: Gondolatok az ipari örökség védelméről

Az 1970-es évektől magától értetődőnek tűnik, hogy az egész világon lezajló gazdasági szerkezetváltás, a hagyományos iparágak visszaszorulása, a technológiák egyre gyorsabb változása/váltása következtében funkciójukat veszített ipari épületek/területek, kilátástalan helyzetbe került ipari régiók helyzetét örökségvédelmi problémaként szemléljük, s a megoldást ezen a téren keressük. Konferenciák, kiállítások, publikációk sora, szakdolgozatok, a legkülönbözőbb diszciplínák doktori értekezései tárgyalják közel húsz éve már Magyarországon is az ipari területeken végbemenő folyamatok kulturális örökségvédelmi vetületét. Ennek ellenére a helyzetkép, amelyet közel tíz éve vázoltam fel, ma érvényesebb, mint valaha.

„Az elmúlt fél évszázadban Magyarországon bekövetkezett alapvető gazdasági és társadalmi változások következményeként kulturális örökségünk számos területe hátrányos helyzetbe került. Az 1949-től végrehajtott államosítások elsősorban a kastélyok,

kúriák és városi paloták sorsát pecsételték meg, az ipar gyorsuló modernizációjával és a rendszerváltással pedig az ipari emlékek kerültek veszélyeztetett helyzetbe.

Az ipari épületek/területek funkcióvesztésének felgyorsulása egész ipari örökségünk megőrzésének problémáját felszínre hozza. Az elmúlt közel húsz év megváltozott gazdaságpolitikai és politikai viszonyai ezen a (műemléki értékvédelem szempontjából még csak kismértékben feltárt) területen hirtelen rendkívül gyors és tömeges pusztítást indítottak el. A privatizációs folyamatok a funkciójukat veszített épületek, berendezések, a hagyományos ipari területek és tájegységek eltűnését, a híres magyar technológiák, a 19. században hazánkban világszínvonalon meginduló gyáripár, majd a szocialista nagyipar 20. századi ipari örökségének teljes megszűnését eredményezhetik.¹

Az ipari örökséggel kapcsolatban megjelenő számos publikáció szóhasználatából kitűnik, hogy néhány

gyakorta, de nem mindig egyértelműen használt alapfogalom tisztázására szükség van.

A legfontosabb az (*ipari*) *műemlék* és az *ipari örökség* közötti lényegi különbség megértése².

Szakmai tanácskozásokon gyakran felvetődött, és mára tisztázottak tűnik, hogy *mit* nevezünk *iparinak*? Ezt a legrövidebben és legközérthetőbben

¹ Vácsi Piroska: Az ipari épületek védelmének lehetőségei. [2002] • http://archivum.epiteszforum.hu/holmi_detailed.php?mhmid=1315

² Egy szűkebb és egy tágabb fogalomról van szó: – *műemlék* esetében olyan objektumról beszélünk, melyet műemléki értékeinél fogva jogszabállyal már védetté nyilvánítottak, külön ipari műemlék meghatározás nem szerepel a törvényben; az *ipari örökséget* a tágabb, kulturális örökség részeként definiálja a szakma képviselőjét ellátó nemzetközi szervezet, a TICCIH (*The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage. The Nizhny Tagil Charter of the Industrial Heritage. www.ticcih.org*). Tartalmát történeti, műszaki, társadalmi és építészeti értékkel bíró ipari emlékekben határozza meg, melyek magukban foglalnak minden *ipari tevékenységgel kapcsolatos anyagi, szellemi megnyilvánulást*.

Császár László fogalmazta meg, aki az ipari tevékenység által létrehozott áru, a *termék útja* mentén (az előállításától a fogyasztóig) fellelhető objektumokat nevezi „iparinak” egészen az értékesítésig bezárólag. Ezen belül – ha mindenáron kategóriákat akarunk meghatározni – a *népi-ipari* (paraszti kézműves, manufakturális), *ipari* (nagyüzemi/gyári termelés objektumai), *agrár-ipari építészett*, valamint *mérnöki objektumokat* különböztethetünk meg.³

„A privatizációs folyamat következtében kialakult új tulajdonviszonyok olyan helyzetet teremtettek, melyben ezeknek az épületeknek a sorsa ellenőrizhetetlen és fennmaradásuk legtöbb esetben pusztán gazdasági kérdés.”⁴ Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal⁵ ezekkel a gondolatokkal indította el 1997-ben azt a konferenciát,⁶ mellyel a nemzetközi áramlatokba⁷ bekapcsolódva az intézményes műemlékvédelem akkori szándékai szerint komplex és egységes elveket tükröző stratégiával kívánt a hazai ipari örökség megőrzésének élére állni, felismerve és hangot adva annak a

ténynek, hogy ez a terület *sajátos szerepénél* fogva túlmutat a hagyományos műemléki gyakorlaton.

A konferencia „Ajánlása” pontosan határozta meg a témával kapcsolatos helyzetképet és azokat a sarokpontokat, melyek jegyében *előremutatóan* és minden addigi műemléki gyakorlatnál összetettebben kívánta megszervezni és összefogni a szükséges teendőket.

„Rávilágított arra, hogy az ipari örökség védelme az emlékcsoport *sajátos helyzeténél* s az ebből következő tennivalók *interdiszciplináris jellegénél* fogva egyedül a különböző szakmák és (ipari) szakterületek együttműködésével, széles körű társadalmi támogatás alapján, a közigazgatás, az ipari szféra, a helyi közösségek, az érintett történeti, társadalmi és műszaki tudományok művelőinek összefogásával valósulhat meg.

Egyetértésre jutott abban, hogy a halasztást nem tűrő cselekvést az *adatfelvétel (értékelés)* azonnali és gyors elindításával lehet és kell megkezdeni. Ezt a munkát, amelybe minden együttműködni szándékozó személy és szervezet bekapcsolódása kívánatos, tartalmi és földrajzi értelemben egyaránt a lehető legszélesebb körben egyszerre kell indítani. Különös jelentősége van a bármi néven nevezendő dokumentálásnak (ideértve az ipari emlékek lényegétől elválaszthatatlan be rendezésekre vonatkozó anyagokat is), amely az értékek esetleges elpusztulását megelőzően azokról maradó ismereteket örökíthet meg.

Sürgető feladatként hangsúlyozta, hogy a már megismert és számba vett értékek védelmére az országos (műemléki) védelem mellett *egyre jelentősebb szerephez kell jutnia a helyi érték védelemnek*, amely kifejezője és egyben formálója lehet a helyi közösség összetartozásának, s gyakran *helyi fejlesztési stratégia alapjául is szolgálhat*;

Felhívta a figyelmet arra, hogy ahol lehet, a gyakorlati védelmi munkát is azonnal meg kell kezdeni. A védelmi tevékenység keretén belül elsősorban törekedni kell *az eredeti, vagy ahhoz nagyon közel álló rendeltetés megőrzésére*, illetve bevezetésére. Ha ilyen megoldásra nincs lehetőség, akkor megfelelő új rendeltetés biztosításával kell megelőzni a funkció nélkül maradt épület elkerülhetetlen pusztulását. [...]

Szorgalmazta *átfogó preferenciális stratégia kidolgozását*, így különféle közvetett *anyag támogatási kedvezmények lehetőségének megteremtését* és mielőbbi életbeléptetését.⁸

A konferenciát követően ebben a szellemben indult el a munka, következetesen próbálva végrehajtani az *Ajánlás „programját”*,⁹ bár önálló munkakör a feladatra csak 2001 júliusában jött létre. Ezt megelőzően 2000. szeptember-december között elkészült a Hivatal ipari műemlékvédelmi stratégiája. A hatékonyabb munka azonban

³ Ajánlás, „Az ipari műemlékvédelem helyzete Magyarországon”. In: *Az ipari műemlékvédelem helyzete Magyarországon*. id.mű. p. 101-106.

⁹ Az *Ajánlás* dőlt betűs kiemelései tőlem (V.P.)

³ Császár László: Az ipari építészet kérdéséhez. In: *Az ipari műemlékvédelem helyzete Magyarországon*. id. mű. p. 9-11.

⁴ Váczi Piroska: Előszó. In: *Az ipari műemlékvédelem helyzete Magyarországon*. id. mű. pp. 7.

⁵ A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal jogelődje
⁶ „Az ipari műemlékvédelem helyzete Magyarországon” c. nemzetközi konferencia. 1997. április 7-8. Budapest, OMF

⁷ Németh Györgyi: Ipari örökség és városkép. In: *Regio*. 16. évf. (2005) 3. sz. p. 29-30.

Szemben: Gibárt, vízmű
lent: Ózd, vasmű

csak azt követően indult el, hogy 2001 elején a Hivatal a társadalmi és műszaki tudományok művelőinek széleskörű bevonásával pályázatot nyújtott be „INDUSTRIA” címmel az OM Széchenyi programjára, melyben kidolgozta az ipari örökségvédelem feladataihoz megfelelőnek tartott munkatervet és az ennek alapját képező módszertani vázlatot. A program a második benyújtásra sem nyert támogatást, noha ez képezte volna a vállalt speciális ipari örökségi feladatok ellátásának finanszírozását.

Ennek ellenére a különböző iparágak szakmai bevonásával megindult egy gyors felmérés. Az ún. *gyorslistát* egy minden iparágat átfogó szaktopográfia alapjának, a gyakorlati ipari örökségvédelmi munkát segítő kiindulópontnak szántuk, és azokat az ipari épületeket/területeket/objektumokat tartalmazta, melyeket az adott

szakma értékesnek, megőrzésre méltónak talált.¹⁰

Egyéves előkészítő munka eredményeként 2003 elején indult el az *Ózd-projekt*, a funkcióját veszített ózdi ipari régió kulturális örökségre alapozott revitalizációs programja a SZIE Ybl Miklós Műszaki Főiskolai Kar Településmérnöki és Építészeti Tanszékének közreműködésével. „A projekt nem védett műemléki területen indult, tehát minden műemlékvédelmi lépést – a felfedezéstől a rehabilitációig – példaértékűnek szántunk egy olyan terü-

¹⁰ Ez az iparáganként csoportosított lista tartalmazza az objektum nevét (mely egyben annak meghatározása is), címét (megye, helység, cím), a jellemző objektum datálását, legalább 1 fotót, és egy nagyon rövid, 1-2 mondatos értékelést, amely világossá teszi, hogy miért értékes. A listát ipartörténészek és a szakági múzeumok közreműködésével készítettük el 2001 és 2004 között.

leten, ahol a „kitörésnek” szinte ez az egyetlen lehetősége. Az érték meghatározás és annak tudatosítása a helyi és az országos döntéshozók körében tehát alapvető fontossággal bírt.”¹¹ 2005 áprilisáig elkészült a város belterületeinek kulturális örökség alapú stratégiája, valamint Örökségvédelmi hatástanulmány készült Ózd központi területére. Ezáltal az Ózd-projekt ígéretes helyen szerepelt a norvég EEA Grants pályázói között. A magyar műemléki gyakorlatban eddig példa nélkül álló fejlesztési javaslat szintén nem a hagyományos műemlékvédelem módszereit és eszközeit használta, hanem az integrált örökségvédelem keretein belül kívánta felvillantani a lehetőségeket a jövőbe átmenthető

¹¹ Kristóf Ágnes - dr. Váczi Piroska: Ózd örökség alapú városrehabilitációjának előkészítése epiteszforum.hu/node/468

természeti-környezeti, építészeti-infrastrukturális, emberi-társadalmi értékek komplex feltárásával és kezelésével. Például akart szolgálni arra, hogy az integrált örökségvédelem hogyan tud eszköze lenni a helyi értékek védelmével megvalósítható fejlesztések generálásának.¹²

Párhuzamosan folytak a különböző ipari helyszínek bejárásai és a szakmai egyeztetések a különböző iparágak múzeumi és iparági szakterületeivel. 2005-re életbe lépett egy megállapodás a Vízügygel 3 éves közös munkaterv kialakítására. Az együttműködés elsőként felelt volna meg az ipari ágazatok és a kulturális örökség együttműködésének, és a kidolgozott módszer más ágazatok esetében is alkalmazható lett volna. A megállapodás vízügyi tárca általi finanszírozása aláírás előtti stádiumba jutott.

Folytak a kölcsönös megkeresések a MÁV szakembereivel, és a szénbányászati felek részéről történő kezdeményezés a szénbányászati megállapodás előkészítésére szintén megtörtént 2005 májusára.

2004-2005 között egy nemzetközi projekt előkészítésével, a rijekai kikötőépületek veszélyeztetésével kapcsolatos közös magyar-horvát együttműködés szakmai tartalmának kidolgozásával lehetőségünk nyílt arra is, hogy az ipari örökségvédelmi tapasztalatainkkal átlépjünk az ország határain. Például az egykori Fiume (ma Rijeka) kikötő-épületeinek magyar tervezésű, korai vasbeton szerkezetei kapcsán kitűnő terep nyílt a hosszú távú együttműködésre, az Ózd-projektben szerzett tapasztalataink megosztására.

Ugyanakkor egyre érezhetőbbé vált az ipari örökségi munka Hivatalon belüli elszigetelődése. Ózd város önkormányzata a program legszélesebb körű elfogadása és támogatottsága ellenére is kihátrált az együttműködésből, nem élve a projekt által elért támogatási lehetőségekkel sem.

¹² Kristóf – Váczi: id. mű.

Megmagyarázhatatlan volt 2005 májusában az a szakmapolitikai döntés, amely megszüntette az ipari örökség védelmét, mint önálló munkakört, arra hivatkozva, hogy az ezen a téren végzett munka nem tartozik a Hivatal feladatkörébe, és az ipari műemlék csak egy a számos más műemléktípus között. *Az intézményes műemlékvédelem ettől kezdve szinte egyik napról a másikra kilépett a saját módszereit és eszközeit előremutatóan tágító, igen aktívan kezdeményező, az ipari örökség védelmében 1997-ben magára vállalt koordináló szerepköréből.*

Ismét eluralkodott a magyar ipari örökségvédelem kezdeti problémája, hogy a védelmükben és megőrzésükben érdekelt szakmai és társadalmi csoportok elszigetelten, helyi szinteken, szűk körben vívják reménytelen harcukat a korszak politikai, gazdasági és szociális jelenségeinek hatásaival. Sőt, akár egymással is szembe kerülnek ezek a szereplők, ha egy-egy területen valamiféle változtatás igénye vagy lehetősége lép fel. A mai magyar műemlékvédelemben az ipari épületek védelme csupán elenyésző része a számos épülettípussal foglalkozó műemlékvédelmi gyakorlatnak. Nem vált gyakorlattá a téma speciális vo-

natkozásait figyelembe vevő, az előző években kialakított ipari műemlékvédelmi koncepció, amely ha megoldani nem is, de legalább példát tudott mutatni arra, hogyan lehet segíteni az egységes fellépést ezen a területen. Az ipari örökség más örökségcsoporttal összehasonlítva olyan *sajátosságokkal* bír, amelyek nehezen kezelhetők a hagyományos műemlékvédelmi gyakorlat eszközeivel. A jogi védelem és a hatósági eszközök gyakran csak meggyorsítják a pusztító folyamatokat. Az iparban a gyorsan változó technológiai igények követésének szándéka, a megváltozott, és főleg a rövid távra szóló, kizárólag haszonelvű érdekeket szem előtt tartó gazdasági környezet veszélyei mit sem változtak e sorok megfogalmazása óta.¹³

Az évekkel ezelőtt összeállított gyorslistán kívül összességében ma sem tudjuk, milyen számban és főleg milyen értékkel rendelkezünk ezen a területen. Ezért az esetleges védekek vagy befektetések által megvalósult felújítások nem okvetlenül az értékek összehasonlító elemzése, nem a szakmai döntések és a befektetői igények

¹³ Ajánlás. In: *Az ipari műemlékvédelem helyzete...* id. mű. 101. o.

egyeztetése jegyében valósulnak meg. Hiányzik a magabiztos értékítélet s az ezt tükröző egységes műemlékvédelmi koncepció alkalmazása is a megőrzési gyakorlatban. Az ipari örökségvédelem – nem vállalva azt a koordinációt, mely össze tudná kapcsolni az értékek meghatározását, felmérését, műemléki védelmét és a megőrzést megteremtő befektetői igényeket – ma teljesen elszakadt saját tárgyától. Ez utóbbiakat, mármint a megőrzést és fenntartást egyedül a tulajdonos feladatkörébe utalja. Az alkotó párbeszéd hiányában pedig épp ez valósul meg a legnehezebben. A mai műemléki jogszabályi környezetben, a védési eljárási és az ezt tükröző hatósági gyakorlatban nincs biztonságban sem a tulajdonos, sem a műemléki érdek (műemlék fennmaradása) maga. Hiányzik az egységes és érthető feltételrendszert szolgáló műemléki gyakorlat, hiányoznak az átlátható teljesítési feltételek; úgy tűnik, hogy a tulajdonosnak semmi sem biztosít ösztönzést, garanciát pedig pláne nem. Ezeket a tényeket ismét felis-

merve kötött együttműködési megállapodást ez év márciusában a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és a Magyar Államvasutak Zrt. a vasúti építészeti értékek megőrzésére.¹⁴

Mindez nem változtat azon, hogy újra kell gondolni a *kinek a feladata?* kérdést. Anélkül, hogy egy hangzatos fordulattal válaszolva fejezném be ezt az írást, közös válaszkérésre invitálok az érdeklődőket. Ám mielőtt belefogunk ebbe a párbeszédbe, csak a kísérlet kedvéért fordítsuk meg a megszokott problémamegoldásból kiinduló gondolatmenetünket. Ne próbáljuk az „ipari probléma”, „világgazdasági probléma”, „szociális probléma”, „örökségvédelmi probléma” címkéket egy újabb „X probléma” címkével helyettesíteni, ami már a kérdések szintjén is azonnal behatárolja a lehetséges válaszokat. Hanem induljunk ki egy problémáktól és címkéktől lecsupaszított térből, ahogy egy ipari épület, ipari terület vagy ipari táj áll előttünk.

¹⁴ A hónap témája – Védelemre várva. In: *Örökség*, 2011. április p. 9-13.

A túlnépesedés következtében köztudottan fogy az élhető tér. Az építkezések során egyre kevésbé engedhetjük meg a „nagy terek luxusát”. Ugyanakkor adott egy olyan, többnyire funkcióját veszített épületállomány, amelynek éppen jellegzetessége a tágas, sok embert befogadó térkialakítás. Ebből az egyszerű megközelítésből kezdjünk el foglalkozni a témával, és az egyre mélyebb környezeti feltárás során „címkézzük” csak fel az épületet. Ha így teszünk, talán könnyebben észrevesszük azokat az épülethez kapcsolható csatlakozási/párbeszédpontokat, melyek tükrében széles kulturális, gazdasági és szociális kontextusában merül fel a „kinek a feladata?”, „a mit kezdjünk vele?” kérdésre pedig komplex válasz adható. Ne új felelőst keressünk, hanem indítsuk újra a párbeszédet az ipari épületekről, ipari területekről, ipari tájról.

Váczai Piroska PhD., művészettörténész, a Magyar Ipari Örökség Munkacsoport elnöke.

Fiume, kikötői raktárépületek a Monarchia korából

